

УДК 81'373:81'35

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2021.28.235516>

І. Д. Фаріон,

д-р філол. наук, доц.,
Національний університет «Львівська політехніка»,
професор кафедри української мови

СВЯТОСЛАВ КАРАВАНСЬКИЙ: ПРОБЛЕМА ПРАВОПИСНОЇ І ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ КОДИФІКАЦІЇ

У статті розкрито проблему правописної та лексикографічної кодифікації в працях мовознавця та суспільно-політичного діяча Святослава Караванського (24.12.1920–17.12.2016). Проблему подано крізь призму нагальної потреби деколонізації та деросійщення сучасного мовомислення й повернення до питомих джерел правописно-фонетичної, морфолого-синтаксичної та лексичної норми в правописі та лексикографічних працях.

Ключові слова: Святослав Караванський, окупаційно-тоталітарний режим, правописна і лексична кодифікація, словники, мовна норма, політика етноциду.

Постановка наукової проблеми та її актуальність.

Українське мовознавство й досі в боргу перед видатними мовознавцями доби окупаційно-тоталітарного режиму, коли їхня спадщина була заблокована і зоставалася поза межами наукового дискурсу та практичного використання, а самі мовознавці – репресовані й фізично знищені. Серед таких знакових постатей мовознавець, письменник, журналіст, суспільно-політичний діяч, понад 30-літній в'язень московсько-сталінських концтаборів Святослав Караванський. Його мовознавча спадщина стала надбанням лінгвістичного дискурсу від часу проголошенням Україною Незалежності. Так поволі в Україні опубліковано основні розвідки мовознавця: *Практичний словник синонімів української мови*, 1993 (2–5-е вид. 2000, 2008, 2012, 2014), *«Секрети української мови...»*, 1994, *Російсько-український словник складної лексики*, 1998, 2-е вид., 2006, *«Пошук українського слова, або Боротьба за національне “Я”»*, 2001, *Словник рим української мови*, 2004, *«До зір крізь терни, або Хочу бути редактором»*, 2008, *«Звідки пішла єсть московська мова або Шила в мішку не сховаєш»*, Львів, 2014, *«Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України»*, Львів, 2016.

Ці праці значною мірою спричинилися до процесів деколонізації українського мовомислення та дерадянізації сучасної української мови, а відтак заклали основи сучасної норми культури мовлення та основ методології з вивчення динаміки мовної норми. *Актуальність* пізнання цієї проблематики зумовлена не лише потребою очищення української мови від чужомовних нашарувань, зумовлених позамовними чинниками, але й загальнодержавним значенням, що полягає в питомості й культурі мови як політичній культурі відроджуваної й самодостатньої нації.

Об'єктом дослідження є мовознавча спадщина Святослава Караванського, що через понад 30 років московсько-сталінських концтаборів і 37-х років американської еміграції проніс, зберіг і вмотивував питому мовну норму безперестанно знищуваної української мови та її носіїв. **Предмет** дослідження – правописна та лексикографічна кодифікація першої третини ХХ–ХХІ століття у працях С. Караванського.

Мета і завдання. Наша мета – актуалізувати мовознавчу спадщину Святослава Караванського як основу подальших прескриптивних мовознавчих досліджень. Серед наших **завдань** – аналіз правописної та лексикографічної кодифікації мовознавця, що, пройшовши майже столітній життєвих шлях, реально засвідчив та обґрунтував динаміку мовної норми та згубний вплив на неї позамовних чинників з боку московського окупаційного режиму.

Матеріалом для дослідження є основні лексикографічні праці С. Караванського та аналіз прескриптивно-правописної проблематики в його працях [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8]. Опрацьовуючи матеріал, застосовуємо аналітично-описовий метод, завдяки якому розкриваємо питомі та асиміляційні правописно-кодифікаційні параметри української мови.

Наукова новизна роботи полягає у першій спробі аналізу правописно-лексикографічного доробку мовознавця і суспільно-політичного діяча, позаяк на сьогодні не маємо жодного цілісного дослідження його мовознавчої спадщини, хоч із його героїчної праці сповна користує сучасна прескриптивна лінгвістика, що частково знайшло свій вияв у новій редакції Українського правопису [10] і численних лексикографічних працях, що вийшли останніми роками [9].

Теоретичне значення роботи полягає в необхідності ідеологічних основ визначення мовної норми та максимального зменшення впливу на неї зовнішніх чинників; **практична цінність** її – у потребі використовувати правописно-лексикографічну кодифікацію «розстріляного мовознавства», що стало основною загрозою для асиміляційної політики окупаційно-тоталітарного режиму 30–80-х років ХХ століття, а сьогодні є основним і необхідним інструментом відродження питомої української правописної та лексичної норми.

Виклад основного матеріалу.

Проблема кодифікування нашої мови – першорядна в спадщині С. Караванського. Правопис, на думку мовознавця, має глибоке суспільно-політичне закорінення: *«Правописи народів вироблялися віками, навіть тисячоліттями (Китай), тому погодитися на те насильство, що його вчинили окупанти над українським правописом, – означає відступництво. Це як у Шевченка: Німець скаже: Ви могли! – Могли, могли!»* [6, с. 218].

Епоха цього відступництва протривала 86 років, аж поки 2019 року не здійснено часткової правописної реформи, що має наскрізний гібридний характер, чого вже С. Караванський не побачив... Аналізуючи зрадянзовану українську мову, а передусім асиміляційний правопис 1933 року, мовознавець запроваджує промовисту метафору *«сталінська я(є)рижка»* [8, с. 5], що історично повертає нас у дію офіційного правопису в Східній Україні впродовж 1876–1905 років за назвою кириличної літери **ы** (єри), використовуваної в російській мові. Це був московський сарафан на тілі нашої мови, який через тривалий плин часу знову натягнули на неї правописом 1933 року.

С. Караванський належав до тих, хто ще захопив харківський правопис 1929 року, що діяв у школах до 1933 року, а відтак, як каже автор, прийшла *«сталінська єрижка»* [6, с. 218], що стала *«одним із способів окрадення менших братів та утримання їх на колінах...»* [6, с. 182].

Його погляд на правописну проблематику – це ідеологічний посыл українському суспільству деколонізуватися та національно всамостійнюватися, це наголос на політичному підґрунті правопису й викриття причини та наслідку сучасного правописного гібридизму в фонетико-граматичній системі української мови: *«Неприйняття асиміляційного правопису – це неприйняття усієї політики етноциду, неприйняття русифікації, неприйняття комплексів, прищеплюваних українцям продовж століть»* [2, с. 115]. Водночас мовознавець, критикуючи Правопис 1933 року як погромно-асиміляційний

і створений в умовах терору, не ідеалізує Правопису 1929 року, через що пропонує за основу Правопис-24, застосований в «Російсько-українському словнику» (1924–1933 рр.) за редакцією А. Кримського [3, с. 199, 218–220].

З огляду на це, виокремимо основні правописні максими від мовознавця:

1. Правопис 1929 року – це закріплення реальних самобутніх рис української мови на протигагу до «червоного» Правопису 1933 року, що мав за основне завдання «наблизити українську мову до мови російської». Це показово відображено в передмові навіть до Правопису 1990 року: «...забезпечити єдність із правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо – російського» [8, с. 6]. Натомість Правопис 1929 року – це синтез соборності нашої мови через урахування «двох реально наявних варіантів української мови: східнього (наддніпрянського) та західнього (галицького)» – і ця соборність стала «керівним принципом укладачів Правопису-28», що «пройшов випробу часом» [2, с. 103].

2. Чинний до 2019 року Правопис – це наслідок політики лінгвоциду, це асиміляційний правопис, що мав змінізувати розбіжності між українською та російською мовами.

3. Зміна правопису сталася після сфабрикованого процесу Співки Визволення України 1929 року, під час трагічного Голодомору як Геноциду 1932–1933 років і супроводжена фізичним знищенням мовознавчої еліти України, що працювала над словниками, підручниками та досліджувала історію й сучасний стан української мови [2, с. 103; 8, с. 218–220].

4. Знищуючи Правопис-29 року як символ української самобутності і соборності, радянський режим знищив укладачів цього правопису, 42 із яких (із 55-х) репресовано в 1930-і роки [8, с. 218–221]. Натомість апологети Правопису 1933 року і досі мають суттєвий вплив на формування правописної норми.

Мовознавець наводить 29 знищених рис української мови, що названо «провалуєвським самодурством» [3, с. 217], які перекреслив Правопис-33, суттєво вплинувши на фонетико-морфологічну структуру української мови:

фонетичні зміни: вилучення літери *г*, передання звука *h* як *х*, як у російській мові (*Хельсінкі* замість *Гельсинкі*), грецької літери «тета» через *ф* (*анафема* замість *анатема*); двозвук *ia* в чужих словах передано через *ia* замість *ia* (*комедіант* замість *комедіант*); чужий двозвук *au* передано як *au* (*аудиторія* замість *авдиторія*), німецький дифтонг *ei*, що звучить як *ай* – передано по-російському (*Ейніштейн* замість *Айніштайн*), англійське *w* в іменах передано як *у*, а не *в* (*Уолтер* замість *Волтер*), слова з м'яким *л* змінено на твердий *л*, як у російській (*лампа* замість *лямпа*), запроваджено російський правопис до низки чужослів: *ієрогліф* (було *гієрогліф*), *Фіви* (було *Теби*), *Олександр* (було *Олександрер*), *нейрологія* (було *неврологія*) та ін.;

морфологічні зміни: тверде написання прикметників (*західний* замість *західній*); недоречна відмінність значення прикметників *дружний* / *дружній* через тверду і м'яку групи; українські прізвища набули в непрямих відмінках російських форм *Гончара* (треба *Гончаря*), *Кравціва* (треба *Кравцева* – у Караванського помилково *Кравцова*), *Медвідь* – *Медвідя* (треба *Медведя*), *Григір* – *Григіра* (треба *Григора*); невідмінюваність слів середнього роду з кінцевим *о* на зразок *кіно*, *авто пальто*, допущено відмінювання числівників – назв десятків *сімдесяти* замість *сімдесятьох*, доведено до мінімуму вживання форм наказового способу дієслів другої особи множини *послухаймо* й культивовано російську форму *давайте послухаєм*; скасовано вживання нестягнених прикметників *чорная хмара*; зміна закінчення *-у* на *-а* в назвах міст чоловічого роду на зразок *Рима*, *Парижа*, *Берліна*;

словотвірні зміни: скасовано віддієслівні форми іменників на *-овання* як «націоналістичну модель» (*мальбування*, *розчарбування*); усунено віддієслівну частину в

складних словах із препозиції: *ковтайшабля* (*шаблековтач*); витворення псевдоваріантів віддієслівних іменників, де злито дію з наслідком дії (наслідок дії як правильна форма від *асигнувати* – *асигновання*, іменник дії: *асигнування*; *пошановання* «повага», *пошанування* – іменник дії); усунення прикметникової моделі з наростком **-ч-**: *випробовчий*, *розпізнавчий*, *обслуговчий*, *запам'ятовчий*, *заготовчий*; заведено сполучний голосний **а** у складних словах: *авіапошта* (замість *авіопошта*), *готовість* асиміляційно обернуто на *готовність* та ін. [2, с. 46–54];

синтаксичні зміни: множину іменників чоловічого роду з числівниками **два**, **три**, **чотири** скопійовано з російської (*два листа* замість *два листи*), прийменник **до** заступлено прийменником **у(в)** (*у школу* замість *до школи*), *засуджений на 10 років* замінено *засуджений до 10 років*, прийменник **за** у виразі *за Польщі* замінено на *при Польщі*; культивовано форму в мене **є** (замість *я маю*), забрано дієслівні неособові конструкції *випуск машин припинено* і запроваджено *випуск машин припинений*;

правописні (орфографічні) зміни: запроваджено префіксальне **с** перед глухими (*сфальшувати* – *було зфальшувати*), скасовано вживання форм займенників без приставного **н** (*до його*),

випроводжати (замість *випроваджати*), *монастир* (замість *манастир*), *сонячний* (замість *соняшний*);

топонімно-антропонімна асиміляція: *Бухарест* (треба *Букарешт*), *Іспанія*, *Європа* (треба *Еспанія*, *Европа*), *Брест* (треба *Берестя*), *Лубни* (треба *Лубні*), *Мукачеве* (треба *Мукачів*), *Прилуки* (треба *Прилука*), *Ромни* (треба *Ромен*); щодо пропонуваніх форм *Тираспіль*, *Маріюпіль* замість *Тирасполь*, *Маріуполь*, то шанований автор таки не має рації, позаяк композитна частина *поль* походить від грецького *поліс* і не зазнає фонетичного процесу *ікання*, як, наприклад в топонімі *Тернопіль* – *Тернополя*, де формант *поль* походить від *поле–піль*, *полів*) та ін. [2, с. 103–109; 8, с. 17–20].

Водночас мовознавець не ідеалізує Правопису-29, визначаючи низку його хиб, зокрема «русифікаційного написання слів *єпископ*, *Єва*, *Євген*, які за традицією слід писати *єпископ*, *Ева*, *Евген* (і як варіант *Євген)*», недопрацьовання в написанні слів із **г**, м'якого **л** та ін. – і водночас віднаходить слушні плюси в Правописі-33, що стосуються написання прізвищ *Мицькевич* (а не *Мицькевіч*), топонімів та гідронімів *Об*, *Перм* (а не *Обь*, *Пермь*) та ін., що аж ніяк не врівноважує «*той страшної шкоди, яку асиміляційний правопис завдав українській культурі*» [2, с. 109–111].

Маючи такі глибокі знання з правописної кодифікації української мови як її пасіонарний носій, практик і науковий аналітик, С. Караванський із закордоння дуже уважно відстежував подальші процеси правописних змін в Україні. Він чи не єдиний дав публічну ідеологічну й безапеляційну оцінку Правопису 1990 року, який напрацьовував Інститут мовознавства АН УРСР під наглядом ЦК КПУ з єдиною метою: «*запобігти справжній правописній реформі*», що мала б усунути правописний погром 30-х років. Запроваджені «*косметичні зміни*» чи псевдореформи на зразок повернення літери **г** в маргінальній лексиці водночас зі збереженням проімперської практики передання чужого **h** як **x** (*Хельсінкі*, *Хемінгуей*) аж ніяк не деколонізували правопис. І все через виплекану радянську мовознавчу еліту, що й досі, як показав гібридний Правопис-2019, має неабиякий вплив на нормування української мови, любовно зберігаючи «*бюст академіка з ласки КГБ Белодєда*»: «*Знищений правопис-29 має низку недоліків, та попри це, він зберіг ряд щирих українських рис, що їх московські неуки знищили. Мовознавці ж незалежної України, навчені у сталінських вишах, не бачать і не працюють над відродженням української мови, над переробкою спотворених словників та розробкою справжнього українського правопису. Натомість боронять неучькі рекомендації правопису-33. Чи не є це наслідок*

прищепленого радянською освітою переконання у правильності «ленінської національної політики»? [2, с. 114; 8, с. 5–6].

Звісно, з цією думкою мовознавця і борця за національну Українську Державу можна погодитися лише частково, бо таки здійснено значну працю з деколонізації мовної норми на всіх рівнях, проте ухвалений гібридний Правопис 2019 року, якого вже не побачив С. Караванський, сповна підтвердив його думку про закоріненість радянських мовних норм у значної частини впливового мовознавчого проводу.

У своїй останній, значною мірою підсумковій праці «Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України» (2016) мовознавець чи не вперше [11, с. 173–200] наводить перелік 55-х учасників Правописної конференції в Харкові 1927 року, 42 із яких, за автором, зазнали репресій. Себто знищено не лише мовні явища на всіх мовних рівнях, не лише вбито Голодом близько 10 мільйонів основних носіїв української мови, але й репресовано основні мовознавчі кадри, що напружували цей перший академічний і соборний український правопис, який став відображенням синтезу двох діалектів – південно-західного і південно-східного: *«З відомих мовознавців залишилися працювати в цій галузі дев'ятеро. З них троє врятувалися, бо були вихідцями з Західної України (за нашими даними – це Іларіон Свенціцький, Василь Сімович, Кирило Студинський, Володимир Гнатюк – І.Ф. [11, с. 173–200]), один пережив репресії на педагогічній роботі в російських вишах, одному вдалося емігрувати під час війни. Отже, репресій пощастило уникнути лише чотирьом східноукраїнським мовознавцям, що брали участь у правописній конференції: Булаховському, Грунському, Калиновичу та Наконечному. Справді видатні люди, добре відомі своєю працею у Радянській Україні. Можна сказати, що саме вони стали головними відповідальними за вироблення сучасного правопису, упорядкування повоєнних словників та опрацювання основ сучасної літературної вимови» [8, с. 221].*

Зауважимо, що Комісію для впорядкування українського правопису створено 23 липня 1925 року на чолі з наркомом освіти О. Шумським, якого через проваджену політику українізації усунуто з посади 13 травня 1933 року (у день самовбивства М. Хвильового). Його звинувачено в належності до УВО й засуджено до 10-річного ув'язнення у виправно-трудоному таборі, проте, за особистим розпорядженням Й. Сталіна, М. Хрущова та Н. Кагановича, по дорозі з Саратова до Києва 18 вересня 1946 року його вбив сумнозвісний убивця Євгена Коновальця і Романа Шухевича П. Судоплатов – очільник Служби зовнішньої розвідки НКВС–НКДБ–МДБ–МВС СРСР. Основний напрям його діяльності – боротьба з українським націоналістичним рухом, а Правопис 1929 року саме й отримав «тавро» націоналістичного. Про це зазначено в Постанові наркома освіти УСРР від 5-го вересня 1933 року В. Затонського: *«Комісія, крім питань наукової термінології, розглянула правопис і кардинально його переробила, відкинувши штучне відмежування української мови від російської, спростивши правопис, ліквідувавши націоналістичні правила цього правопису, що орієнтували українську мову на польську, чеську буржуазну культуру» [1, с. 488].*

Словники – долі слів і людей

«Словник гортай, а свій розум май», – це основний принцип роботи лексикографа від С. Караванського [2, с. 80]. Лексикографічний доробок мовознавця став логічним вислідом дуже ретельної і вичерпної праці над словом – його синонімічного багатства, про що свідчить «Практичний словник синонімів української мови» з постійним авторським удосконаленням і доповненням продовж 20-х років (5 видань, 1993, 2000, 2008, 2012, 2014 рр.), а також перекладної вправності – «Російсько-український словник складної лексики» (2006) [7; 7].

Очевидно, лексикографування мовознавця значною мірою народилося з протесту до тих видаваних в УРСР словників, зокрема «Російсько-українського словника»

(1948), що кодифікували радянську мову: «Словники, видавані в УРСР після погрому української інтелігенції 30-х років, стали в руках антиукраїнської влади знаряддям лінгвоциду українців. У передмовах до цих словників відверто наголошувано, що їхня мета – стирати різниці між українською та російською мовами. Тому користування цими словниками вимагає критичного підходу до словникових рекомендацій» [4, с. 6]. Серед таких слушно критикованих джерел тлумачний словник української мови в 11-ох томах (СУМ 1970–1980 рр.), який мовознавець на конкретному лексичному матеріалі протиставляє репресованому Російсько-українському словникові за редакцією А. Кримського (РУС 1924–1933 рр.) як основному мовному здобуткові українізації: «Коли РУС <...> фіксує слово **зраджувати** із запитаннями **кого, що і тільки, то СУМ додає до цих питань ще й кому, чому, що відповідає імперській формі **изменяет кому**. СУМ буквально притягає за вуха вірш Олександра Олеся, де той під впливом своєї імперської освіти, а також заради рими пише «**зрадила мила мені**». Випадковий одноразовий ужиток слова **зраджувати** з питанням **кому** не може бути обґрунтуванням цієї форми як української» [4, с. 6].**

З огляду на показову політичну заангажованість цього словника, що зливав українську мову з російською, С. Караванський робить дуже слушне порівняння: «Посилатися сьогодні на СУМ як на авторитетне джерело – це все одно, що в питаннях історії України покликатися на «Короткий курс історії ВК П(б)». У СУМі влада руками свійських мовознавців чинила відверті підлоги» [4, с. 6].

На основі мовознавчої спадщини С. Караванського можна простежити, як поступово формовано ідею цілісної лексикографічної праці. Зокрема його перша мовознавча книга «Секрети української мови» в підзаголовку містить значуще доповнення «з додатком словничків репресованої та занедбаної української лексики», що приголомшить не одного словолоуба мовними щедротами. Поряд із тим у цій же праці мовознавець звертається до віхових здобутків: «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка і «Малорусько-німецького словаря» Е. Желехівського та С. Недільського як знаків української соборності не лише за автурою, а за самим лексичним наповненням з різних теренів України [2, с. 116–123].

Проте «працю над дослідженням і вивченням української мови наші попередники не завершили. Крім того, багато вживаних у народній творчості і в творах клясиків слів не потрапили до словника Грінченка. Ця нива – українська мовна стихія – чекає своїх дослідників-ентузіастів» [2, с. 130]. Таку лексику він називає не до кінця витлумаченою або відсутньою взагалі [2, с. 131–139]. Не важко здогадатися, що саме цю працю і продовжив С. Караванський своїми словниками.

У мовознавчих працях він ретельно аналізує принципи добору лексичного матеріалу до словників підокупантської радянської доби, передусім російсько-українських, де «українську лексику поставлено в залежність від російської», про що свідчить її «добір», відповідно до якого в першій позиції ставили не питомі українські форми, «а штучно створені копії російських форм», наприклад в *прошлом году – минулого року, в минулому році, торік; местопребывание – місцеперебування, місцепробування*, а питомого українського слова *осідок* не наведено взагалі [3, с. 14, 74–82].

Як приклад лексичної самобутності нашої мови С. Караванський наводить слово-перлину підсоння: «**Підсоння** усі допогромні словники визначали як **клімат**, і це його справжнє значення. Щоправда, письменники соціалістичного реалізму перекрутили це слово, сплутавши підсоння з **осонням**. Чи ж мусить українське мовознавство черпати свою лексику від скороспечених під сонцем комунізму псевдоінтелектуалів?» [2, с. 81]. Українці потребують у своїх словниках питомої, а не суржикової лексики, їм не потрібні «рекорди механізації» при перекладі з мови на мову, а пошук питомих

особливостей [3, с.79]. Власне, це завдання і виконує автор у зазначених працях, подаючи їх не лише як «мовні поради», а як самонавернення [2, с. 80].

Першим зламом українського лексичного канону став Російсько-український словник 1948 року, що вийшов у Москві, а згодом, 1955 року, в Києві. Його основне правило – «якнайточніше копіюйте російські зразки, і це буде найкраща українська лексика» [3, с. 29]. Мовознавець розкриває щаблі методології вимивання з української мови питомої лексики: спершу центр, тобто Москва як «стратег етноциду» [3, с. 63], видає словник «нормативної» лексики, під тиском чого її починають уживати літератори, а вже з їхньої творчости ця змосковізована лексика системно потрапляє до нормативного тлумачного Словника української мови (СУМ 1970–1980): «...усю питому лексику СУМ шельмує, заступаючи її лексикою російською або здертою з російської». Водночас ціла низка слів, уживаних класиками, опиняється поза межами словника, наприклад *кривосвідок* (*лжесвідок*), *мальовання* (*малювання*) [3, с. 205–206], а до таких питомих лексем як *бенкет*, *виторг*, *присягатися*, *стрижень*, *карбувати* подано російські синоніми як начебто українське надбання *банкет*, *виручка*, *клястися*, *стержень*, *чеканити* [3, с. 205].

Мовознавець розкриває ненаукові та протиукраїнські засади укладання основного тлумачного словника: «укладачі СУМу старалися вишукувати у творах чи в листах українських класиків приклади випадково запозиченої з російської мови лексики, яка під впливом освіти, чи з потреби римування, чи ще з якихось причин фігурувала в їхніх творах. Ці знахідки давали право укладачам СУМу запроваджувати в українську мову лексику та мовні стандарти старшого брата» [4, с. 6]. Очевидно, що такі «рекомендації політичні, передбачені політичною кон'юнктурою центру» [3, с. 30, 32].

Серед ще одного прийому вилучення української лексики з української мови – «змова замовчування <...> самотутню українську лексику не фіксовано жодним «нормативним» словником» [3, с. 84].

С. Караванський був нещадно справедливий до творців цієї «таранунькизації» (с. 67) нашої мови, викривально вказуючи, що саме «колоніальна мовознавча еліта прислужилася в такий спосіб асиміляційній політиці імперії щодо українців та інших «інородців» і водночас зауважив, що «чесні діячі просто відмовлялися від участі в укладанні і правопису, і «нормативних» словників», зокрема виокремивши такий мужній вчинок А. Кримського [3, с. 67, 85].

Мовознавець не лише аналізує та критикує – він пропонує «Словничок-рятівничок від моди», який незабаром увійде до авторського лексикографічного видання [3, с. 68–70].

Під його спостережним прицілом перебувають словники, що виходять за Незалежності, серед тисячі слів яких він вилуцує «і словесні шедеври, і словесні покручі», зокрема в дуже актуальному тепер для нас «Російсько-українському словнику для військовиків» авторства А. Бурячка, М. Демського, Б. Якимовича (1995). З огляду на аналіз низки неприйнятних, на думку дослідника, новотворів варто дослухатися до загальнотеоретичної поради: «У словотворчості передусім треба шанувати традицію. Коли нові терміни утворено з урахуванням традиції, таким термінам гарантовано довголіття» [3, с. 120–124].

Першим словником С. Караванського став «Практичний словник синонімів української мови» (1993 р.), над удосконаленням і доповненням якого мовознавець працював понад 20 років, до його останнього, 5-го видання 2014 року. Своїм виходом ця злободенна праця випередила академічний *Словник синонімів* у двох томах на 9 років. У стислому й дуже місткому Слові до читача творець-укладач визначає потребу синонімів для мовлення кожної людини: якнайчіткіше висловити свою думку,

уникнути малозрозумілого (часом чужомовного) слова чи повтору того ж слова, підшукати найвлучніше слово, знайти слово з характерним забарвленням.

Проте, як на мене, найбільшим стимулом для мовознавця укласти такий словник були надскладні суспільні обставини, за яких лексика української мови відходила в тінь, а *«українська лексикографія через антиукраїнську політику колишнього ССРСР не могла успішно розвиватися»*. Отже, українську синонімну лексику (близько 15.000 синонімних рядів) треба було вивести на кін кривавої історії в усій спроможності й красі, адже *«синонімічне багатство мови – це культурне надбання народу, його інтелектуальна зброя. Словник доручає цю зброю тим, хто її потребує»* [7, с. 3].

Останнє видання Словника збагатилося на 5 тисяч гніздових слів та подано одночасно за двома правописами: постколоніальним правописом та правописом 1928 року. Таким способом вдумливий читач, відкриваючи для себе багатство нашого мовомислення, водночас пізнаватиме правописну кодифікацію в діяхронії і сам доходить висновку про повернення мові її питомої правописної конституції. Таким способом С. Караванський запропонував дуже дієвий методичний прийом донесення правди про мовну кодифікацію.

Особливою оздобою Словника є долучений «Словничок команд, практикованих в УПА» [7, с. 527] від побратима С. Караванського легендарного сотенного Мирослава Симчича, з яким вони разом ділили тюремні мури в московсько-сталінських концентраційних таборах. Саме передусім до них обох стосуються синонімні розсипи у словникові до гніздового слова *мужній*: *стійкий, хоробрий, безстрашний, відважний, сміливий, рішучий* [7, с. 228].

У своїх мовознавчих працях Святослав Караванський залишив нам, на перший погляд, гіркі слова, що є неабияким стимулом до вивчення мови як самопізнання, самовдосконалення і самонавернення: *«Нам усім треба усвідомити, що в нас украдено мову і підсунуто псевдомову, тобто суржик, який належить поборювати. Нам усім треба визнати – і академікам, і письменникам, і мовознавцям – що ми поверхово знаємо українську мову. Наш правопис, наша лексика, наші словники – усе спотворене. І відроджуючи інших, треба заразом і самим відроджуватися»* [2, с. 142, Пошук, с. 208]. Приклад цього самовідродження він на повну силу показав своєю унікальною словникарською працею, що досі не має аналогів – це «Російсько-український словник складної лексики» (1998, 2006 рр.). Ця праця виходить за межі українських відповідників до елементарних московських одиниць, масово поширюваних через суржик та інших типових РУСів. Перед нам глибокий труд про труднощі перекладу з російської мови українською з огляду на тривалий час поневолення українського мовомислення, підданого асиміляційним та інтерферентним процесам. С. Караванський цією працею віртуозно розколонізовує українську мову, повертаючи їй правдивий стан функціонування. Словник містить ядро проблемної до перекладу українською мовою лексики, що в українській частині просто вибухає лексичним багатством – влучністю, місткістю і вичерпністю. Наприклад, банальне російське *жаловаться* засвітиться такими несподіваними українськими відповідниками: *плакатися на, кволитись; жаропонижающий: протигарячковий; раздражать: нервувати, псувати кров, грати на нерви, пекти очі, шкребти по душі* [7, с. 97, 408]. Коли читаєш цей словник, ніби піднімаєш з себе зашлаковані поклади чистого золота своєї мови і своєї суті. Вже сама ця праця мовознавця є йому найвеличнішим пам'ятником. *«Якщо ми хочемо володіти питомою українською мовою, а не розпливчастим гібридом, то нам треба закасавши рукава взятися до очищення нашої мови від «примусового асортименту»* [4, с. 6].

Висновки та перспективи дослідження. Правописна проблематика у працях С. Караванського має обґрунтоване ідеологічне підґрунтя, що полягає у відображенні

правописом питомих, а не асиміляційних («погромних») ознак, зумовлених окупаційно-тоталітарним режимом 30-80-х років ХХ століття. Правописна асиміляція і потреба її вилучення полягає у зміні фонетико-морфологічної та синтаксичної структури української мови, зокрема фонетичних, морфологічних, словотвірних та синтаксичних змін. Асиміляційні зміни – це не просто мовні зміни, а напрям розвитку мови і суспільства: або асиміляційно-підлеглий, або деколонізаційно-питомий. Заперечення асиміляційно-спотвореного правопису – це розрив з політикою етноциду, «русифікації» та викорінення комплексів підлеглости української мови й українців іншим мовам і державам, позаяк правопис творимо «для себе, а не іноземців» [3, с. 214].

Лексикографічна кодифікація мовознавця засвідчена його двома фундаментальними працями: «Практичним словником синонімів української мови» (п'ять видань 1993–2014 рр.) та «Російсько-українським словником складної лексики» (1998, 2006 рр.). Основна методологічна засада укладення цих словників – питомисть української лексики у її супротиві до кодифікації у словниках «псевдомови», накинutoї українцям в часи політики етноциду та окупаційно-тоталітарного режиму; викриття радянської лексикографії як основного «зряддя лінгвоциду українців». Критикуючи радянські словники за їхню методологію уніфікації української та російської лексики, за протинаукові методи укладання слів з огляду лише на їхню спільність у двох мовах та замовчування питомих українських слів, автор своєю лексикографічною працею подав академічний майстер-клас самодостатнього й повноцінного розвитку лексичної системи мови. Його словники – це приклад лексичної деколонізації української мови і шлях до українського самонавернення і самовіднайдення.

Серед перспектив нашого дослідження – системна праця про Святослава Караванського не лише як мовознавця в усій сукупності його лінгвістичної проблематики, але і як суспільно-політичного діяча, світогляд якого вкрай актуальний для деколонізації мислення нашого суспільства та творення націєцентричного дискурсу мовознавчих праць.

Література

1. Історія українського правопису ХVІ – ХХ століття. Хрестоматія. Київ: Наукова думка, 2004. 581 с.
2. Караванський С. Секрети української мови: науково-популярна розвідка з додатком словничків репресованої та занедбаної української лексики. Київ : Кобза, 1994. 152 с.
3. Караванський С. Пошук українського слова, або Боротьба за національне «Я». Серія «Платону це б сподобалось...». Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 233 с.
4. Караванський С. Кукіль чи пшениця / Літературна Україна. 2005. 8 вересня. С. 6.
5. Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. Друге видання, доповнене й виправлене. Львів : БаК, 2006. 562 с.
6. Караванський С. Лист до Героя пера – Марії Матіос. Листи, статті, інтерв'ю і таке інше. Львів : БаК, 2013. 219 с.
7. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. П'яте видання, опрацьоване й значно доповнене. Львів : БаК, 2014. 544 с.
8. Караванський С. Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України. Львів : БаК, 2016. 222 с.
9. Пилипчук Д. Словники української мови: 1596–2018. Бібліографічний покажчик. Київ : Просвіта, 2020. 1067 с.
10. Український правопис. Харків: Фоліо, 2019. 346 с.
11. Фаріон І. Мовна норма: пошук істини. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2017. 255 с.

Referenses

1. *History of Ukrainian spelling of the 16th – 20th centuries. Reader* (2004) [Istoriia ukrainskoho pravopysu XVI–XX stolittia Khrestomatiia], Kyiv, Naukova dumka, 581 p.
2. Karavanskyi, S. (1994), *Secrets of the Ukrainian language: popular science intelligence with the addition of dictionaries of repressed and abandoned Ukrainian vocabulary* [Sekrety ukrainskoi movy: naukovo-populiarna rozvidka z dodatkom slovnychkiv represovanoi ta zanedbanoi ukrainskoi leksyky], Kyiv, Kobza, 152 p.
3. Karavanskyi, S. (2001), *Search of the Ukrainian word, or Fight for national "Я". Series it would "please Plato"* [Poshuk ukrainskoho slova, abo, Borotba za natsionalne «Ia». Seriiia «Platonu tse b spodobalos...»]. Kyiv, Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 233 p.
4. Karavanskyi, S. *Weed or wheat* [Kukil chy pshenytsia]. Literaturna Ukraina. 2005. 8 veresnia. P. 6.
5. Karavanskyi, S. (2006), *Russian-Ukrainian dictionary of difficult vocabulary* [Rosiisko-ukrainskyi slovnyk skladnoi leksyky. Druhe vydannia, dopovnene y vypravlene]. Lviv, BaK, 219 p.
6. Karavanskyi, S. (2013), *A sheet is to Hero of peer - Maria Mamioс. Folias, articles, interviews and all that* [Lyst do Heroia pera – Marii Matios. Lysty, statti, intervii i take inshe]. Lviv, BaK, 219 p.
7. Karavanskyi, S. (2014), *Practical dictionary of synonyms of Ukrainian* [Praktychnyi slovnyk sinonimiv ukrainskoi movy]. Piate vydannia, opratsovane y znachno dopovnene. Lviv, BaK, 544 p.
8. Karavanskyi, S. (2016), *The idiocies of the Stalinist hedgehog in the state language of Ukraine* [Idiotyzy stalinskoii yaryzhky u derzhavnii movi Ukrainy]. Lviv, BaK, 222 p.
9. Pylypchuk, D. (2020), *Dictionaries of the Ukrainian language: 1596–2018* [Slovnyky ukrainskoi movy: 1596–2018]. Bibliohrafichnyi pokazhchyk. Kyiv, Prosvita, 1067 p.
10. *Ukrainian spelling* (2019) [Ukrainskyi pravopys]. Kharkiv, Folio, 346 p.
11. Farion, I. (2017), *Linguistic norm: the search for truth* [Movna norma: poshuk istyny]. Ivano-Frankivsk, Misto NV, 255 p.

И. Д. Фарион,

*Национальный университет «Львовская политехника»,
кафедра украинского языка*

СВЯТОСЛАВ КАРАВАНСКИЙ: ПРОБЛЕМА ПРАВОПИСНОЙ И ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЙ КОДИФИКАЦИИ

Статья посвящена проблеме правописания и лексикографической кодификации в трудах языковеда и общественно-политического деятеля Святослава Караванского (24.12.1920-17.12.2016). Проблема исследуется в контексте необходимости деколонизации и дерусификации современного «мовомислення» и возвращения к исконным источникам фонетической, морфолого-синтаксической и лексической нормы в правописании и лексикографических трудах.

Ключевые слова: Святослав Караванский, оккупационно-тоталитарный режим, правописание и лексическая кодификация, словари, языковая норма, политика этноцида.

SVIATOSLAV KARAVANSKYI: THE PROBLEM OF SPELLING AND LEXICOGRAPHIC CODIFICATION

Purpose and tasks. The purpose is to actualize the linguistic heritage of S. Karavanskyi as a basis for further prescriptive linguistic research. Among the **tasks** is the analysis of spelling and lexicographic codification in the works of a linguist.

The object of our study is the linguistic heritage of Sviatoslav Karavanskyi, who after more than 30 years of Moscow-Stalin concentration camps and 37 years of American emigration carried, preserved and motivated the specific linguistic norm of the constantly destroyed Ukrainian language and its native speakers.

The subject of our research is spelling and lexicographic codification of the first third of the XX-XXI century in the works of S. Karavanskyi. When processing the material, we use the analytical and descriptive method.

Conclusions and prospects of the study. Spelling issues in the works of S. Karavanskyi have a substantiated ideological basis, which is to reflect the spelling of specific rather than assimilative (“destructive”) features caused by the occupation and totalitarian regime of the 30-80s of the XX century. Spelling assimilation and the necessity to remove it is to change the phonetic-morphological and syntactic structure of the Ukrainian language, in particular phonetic, morphological, word-formation and syntactic changes.

The lexicographic codification of the linguist is evidenced by his two fundamental works: “Practical Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language” and “Russian-Ukrainian Dictionary of Complex Vocabulary”. The main methodological basis for compiling these dictionaries is the specificity of Ukrainian vocabulary in its resistance to codification in dictionaries of “pseudo-language” imposed on Ukrainians during the ethnocide policy and exposing Soviet lexicography as the main “*tool of Ukrainian linguisticide*”.

Among the prospects of our study is a holistic linguistic and political portrait of a linguist and socio-political figure.

Key words: Sviatoslav Karavanskyi, occupation and totalitarian regime, spelling and lexical codification, dictionaries, linguistic norm, ethnocide policy.